

ВЪПРОСЪТ ЗА ПРОИЗХОДА И ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЯТА НА ЛЕКСЕМАТА *ЕДИН*

Лука Молилари
Венециански университет „Ка’ Фоскари“

Лука Молилари. К вопросу о происхождении и грамматикализации лексемы *един* (*един*)

В данной статье предлагается синтаксический подход к грамматикализации *един* ‘один’ от числительного к неопределённому маркеру. Всё больше исследований в литературе признают, что *един*, помимо функции числительного, принял на себя функции неопределённого маркера, вводя референты, которые известны говорящему, но неизвестны слушающему. Более того, *един* также начал приобретать некоторые черты, характерные для неопределённых артиклей, например, способность встречаться в родовых предложениях с нереферентной интерпретацией. Предложенный анализ показывает, что различные функции *един* (числительное, специфическое неопределённое, неспецифическое неопределённое), соответствуют различным синтаксическим свойствам, которые могут быть переведены в различные структурные позиции внутри именной группы. Точнее, утверждается, что числительное находится в SpecNumP, неопределённый конкретный маркер – в SpecDP, а почти-неопределённый артикль – в D. Полученный синтаксический путь, как утверждается, полностью соответствует классическим формальным представлениям о грамматикализации и отражает процесс, управляемый общими принципами экономии языка. Выдвигается также формальное предположение о происхождении лексемы *един*, которая, возможно, является результатом процесса «перестановки синтаксических границ» (rebracketing) исходного слова, означающего «один» **инъ*, с его наречным усилителем **(й)едъ*.

Ключевые слова: болгарский язык, грамматикализация, неопределённый определитель, числительное «один», «перестановка синтаксических границ»

Luca Molinari. The Question of the Origin and Grammaticalization of the Lexeme *One* (*един*)

This article proposes a syntactic approach to the process of grammaticalization of word *edin* (‘one’) from a numeral to an indefinite marker. The grammaticalization of the numeral ‘one’ into an indefinite marker (and, ultimately, into an indefinite article) is very frequent cross-linguistically. Bulgarian is not an exception to this general pattern: an increasing number of studies recognize that *edin* has assumed the functions of an indefinite marker. In particular, beyond its numeral function, *edin* is able to introduce referents which are known to the speaker but are unknown to the hearer.

Moreover, it has also started assuming some features typical of indefinite articles, such as the ability to occur in generic sentences with non-referential interpretation. The present analysis shows that the different functions (numeral, specific indefinite, non-specific indefinite) *edin* takes up correspond to different categorial statuses with different syntactic properties that can be reconducted to different structural positions inside the nominal expression. The resulting syntactic path of *edin* is perfectly in line with classical formal accounts of grammaticalization and reflects a process guided by general principles of the economy of language. A formal proposal for the origin of the lexeme *edin* is also proposed: it is argued to be the result of rebracketing of the original word for ‘one’ **in*” with its adverbial reinforcer **(j)ed*’.

Key words: Bulgarian language, grammaticalization, indefinite determiner, numeral ‘one’, rebracketing

1. Встъпление

Още през 80-те години на XX век българските учени приписват на числителното *един* допълнителен статут на изразител на неопределеност, въпреки че спорят за категориалния му статут. Ст. Георгиев (Георгиев 1978), П. Пашов (Пашов 1978), С. Стоянов (Стоянов 1987), В. Зидарова (Зидарова 2017) го смятат за неопределително местоимение¹; Ю. С. Маслов (Маслов 1982), Р. Ницолова (Ницолова 2008; 2017) и С. Буров (Буров 2004) твърдят, че е неопределителен член; Хр. Стаменов (Стаменов 1985; 1987) и И. Куцаров (Куцаров 2007) заемат междинна позиция, като твърдят, че „[...] поне в определени позиции *един* (наричан частица, местоимение, неопределена форма пр.) поема функция на „неопределителен член“ (Куцаров 2007: 450) в някои контексти, но не и в други, поради което не може да се смята за пълноправен неопределителен член (за подробен литературен обзор вж. Зидарова 2018, Алексова 2019, Стоевски 2019).

Следвайки значимите изследвания на Т. Гивон (Гивон 1981) и Б. Хайне (Хайне 1997), които описват процеса на граматикализация на числителното ‘един’ в различни езици, Л. Гайст (Гайст 2013) оценява степента на граматикализация на *един* в българския и адаптира предишните модели, за да характеризира по-точно мястото на тази лексема в граматичната система на българския език. Неотдавнашната работа на Е. Йовкова-Шии (Йовкова-Шии 2022) разглежда функциите на *един* и прави малки промени в модела на Гайст. Равносметката от изследванията на Л. Гайст и Е. Йовкова-Шии е, че числителното *един* определено е

¹ В. Зидарова (Зидарова 2017: 35) разграничава два варианта на местоимението: *неопределително местоимение*, което въвежда референти, които не могат да бъдат идентифицирани нито от говорещия, нито от слушащия, и *полуграматикализирано неопределително местоимение*, чийто референт може да бъде идентифициран само от говорещия.

придобило статут на неопределителен маркер и е започнало да развива някои функции, типични за неопределителния член, въпреки че все още не може да се смята за пълноправен неопределителен член.

Като изхождаме от добре познатия функционален модел на Л. Гайст, в настоящата статия ще предложим формален синтактичен модел за граматикализацията на *един* (тук няма да разгледаме множественото число *едни*) и ще коментираме как този процес съответства на съвременните генеративни модели на граматикализацията – вж. например И. Робъртс и А. Русу (Робъртс, Русу 2003), Е. ван Гелдерен (Ван Гелдерен 2004) и по-късни работи². Освен това ще покажем как такъв процес може да е започнал със самото образуване на числителното *един*, което приемаме за резултат от т.нар. „пренареждане на синтактичните граници“ (rebracketing) и „приписване на различна синтактична категория“ (relabeling), описано от Х. Вайс (вж. Вайс 2019, 2021).

Настоящата статия е организирана по следния начин: Раздел 2 описва модела на Л. Гайст и индивидуализира етапа на граматикализация на *един*. В Раздел 3 се разглеждат различните синтактични позиции на *един* според различните му функции. Раздел 4 доказва, че синтактичната промяна, която е претърпяло числителното *един*, съответства на приетите понастоящем формални модели за граматикализация на лексикалните единици. В Раздел 5 предлагаме възможно обяснение за начина, по който това числително се е образувало. Раздел 6 съдържа заключението.

2. Моделът на граматикализация на *един*

Влиятелните разработки на Т. Гивон (1981) и Б. Хайне (1997) вече показваха, че в различни езици числителното ‘един’ е претърпяло процес на граматикализация от числително към неопределителен маркер (и накрая към неопределителен член) и че този процес изглежда твърде последователен, тъй като преминава през приблизително едни и същи етапи³. Т. Гивон анализира данни от иврит, английски и испански език и предлага следния триетапен процес, вж. (1):

- (1) квантификация > референтност/денотация > генеричност/конотация (Т. Гивон 1981: 50).

Моделът в (1) е представен като импликационна скала, в която всяка функция може да бъде придобита само ако лексемата ‘един’ е добила и

² Обсъждането на формалния модел на *един* се основава на неотдавнашната работа на Л. Молинари (под печат).

³ Поради последователността на този процес М. Робийтс и Х. Куикенс (Робийтс, Куикенс 2013: 3) смятат, че той „се ръководи от универсални принципи на езиковото структуриране“. Навсякъде в текста преводът е мой – Л. М.

всички останали вляво от нея. ‘Един’ възниква като числително: първоначалната му функция е квантификаторна (т.е. да сигнализира, че множеството, спрямо което говорещият квантифицира, е съставено от един обект). Придвижвайки се надясно по скалата, числителното претърпява „семантично избледняване“ (semantic bleaching), т.е. губи част от семантиката си. На междинната стъпка се губи квантификационната функция и ‘един’ само въвежда референтни същности (но не ги квантифицира). На последния етап се губи референтната му функция: на този етап ‘един’ може да въвежда нереферентни същности (например в общи или генерични контексти).

Б. Хайне (1977: 72 и сл.) предлага модел, състоящ се от пет стъпки, който в общи линии запазва предложения от Т. Гивон подход. Етапите са представени в (2):

- (2) а. числително
- б. представителен маркер (presentative marker)
- в. специфичен маркер
- г. неспецифичен маркер
- д. генерализиран член.

Приблизително същото разпределение по етапи възприема и Л. Гайст в своя модел на граматикализация на *един* в българския език, представен в Таблица 1 с кратко обяснение за особеностите на всеки етап⁴.

Таблица 1. Моделът на граматикализацията на *един* в българския език (адаптиран по Гайст 2013: 145)

Етап	Функция
(i) Числително	Множеството, върху което говорещият квантифицира, е съставено от единичен брой.
(ii) Представителен маркер	Въвеждане на нов дискурсно значим референт (за който се говори в следващите изречения); референтът е известен само на говорещия.
(iii) Специфичен маркер	Въвеждане на нов референт (независимо от неговата значимост), известен само на говорещия.
(iv) Предикативна и генерична употреба	Нереференциална интерпретация в предикативна позиция и в генерични изречения.

⁴ Е. Йовкова-Шии запазва подредбата на етапите на Л. Гайст, като само заменя „предикативна/обща употреба“ с по-общия етикет „неспецифичен маркер“ (както в модела на Б. Хайне). Този етап на свой ред е допълнително разделен на три подетапа: „предикативна употреба“, „генерична употреба“ и „непредикативна/негенерична употреба“.

(v) Нереференциална употреба в обхвата на отрицанието и модалните глаголи	Интерпретация с тесен семантичен обхват, типична за модални или отрицателни оператори.
(vi) Обобщен/генерализиран член	Задължителен член във всички неопределителни контексти.

Функцията на числителното (i) е съвсем тривиална, в (3) тя е подчертана чрез употребата на наречието *само*⁵:

(3) *Само един телефон ли имате?* (с. 127).

Типичен контекст за представителния маркер (ii) е началото на приказките както в (4). В тази втора стъпка квантификационната функция вече отсъства, тъй като основната функция на *един* е да въвежда дискурсно значимия референт:

(4) *Имало едно време един старец. Той имал трима синове* (с. 131).

Относно (iii) Л. Гайст твърди, че условието, на което трябва да отговаря употребата на *един* като специфичен маркер, е „идентифицируемост“ според определението у Т. Йонин (Йонин 2013: 82), т.е. ако говорещият въвежда *един X*, той трябва да може да отговори на въпроса „Какво е X?“. Специфичността на *един* в този случай се изразява в това, че въвежда нов референт, известен на говорещия. Изречението в (5) може да получи продължение като в (5a), но не и това в (5b)⁶:

(5) *Чете ми се едно списание.*

a. *А именно – последният брой на „Ново време“.*

b. *# Каквото и да е*⁷ (с. 132).

Етапите (ii) и (iii) съответстват на това, което Т. Гивон нарича „референциалност/денотация“ на *един*. Лексемата в тези си функции ще бъде окачествена тук като „неопределителен детерминатор“. От функция (iv) нататък *един* навлиза в етапа, на който може да се окачестви като неопределителния член, тъй като именно функциите, описани в (iv) – (vi), обикновено се приписват на неопределителния член. Типичен пример в случая е употреба в групата на предикатива, която обаче в българския език може да получи само референциална интерпретация – вж. контраста между (6a) и (6b):

⁵ Примерите (3) – (9) са взети от статията на Л. Гайст (Гайст 2013), затова е посочена само съответната страница.

⁶ Английският еквивалент на изречението в (5) е „*I want to read a journal*“, където *journal* – „списание“, се въвежда от неопределителния член *a* (който в английския се е образувал от числителното *one* – „един“). Английското изречение е двусмислено, тъй като *a journal* – „едно списание“, може да означава както едно конкретно списание, така и каквото и да е списание (и дори може да се интерпретира като „Чете ми се списание, а не книга“).

⁷ # означава, че не е подходящо продължение на първото изречение.

(6) а. *Той е (*един) журналист по професия*⁸.

б. *Той е (един) журналист, когото познавам отдавна* (с. 139 и сл.).

Що се отнася до генеричните изречения, в тях *един* може да получава нереперенциална интерпретация, както е илюстрирано в (7):

(7) *(Един) лекар не би постъпил така* (с. 143).

Обаче функциите, описани в (v) по-горе, не са характерни за *един*: при отрицание този маркер може да получи само референциална интерпретация, както е в (8)⁹. Изречението в (8) може да означава само „Има една подробност, която той не спомена (но например спомена останалите)“, а не „Той не спомена никаква подробност“¹⁰.

(8) # *Той не спомена една подробност* (с. 144).

Елементът *един* не изпълнява и условието в (vi), понеже не е задължителен във всички неопределителни контексти, както и в пример (9) референтът *дете* не е необходимо да бъде въведен от *един*.

(9) *В стаята влезе дете* (с. 136, по Иванова, Ковал 1994: 59).

Разгледаните дотук факти са причината Л. Гайст да постави *един* приблизително в етап (iv), който обаче все още не е окончателно придобит¹¹. Това означава, че *един* в съвременния български език отговаря на всички изисквания, за да бъде разглеждан като неопределителен маркер/детерминатор. Поведението му в генерични изречения (и възможността да се появява като определение на предикатива) също подсказва, че е направил „крачка“ към превръщането си в неопределителен член, макар че все още не може да се смята за такъв.

3. Различни функции, различни позиции

В този раздел ще разгледаме синтактичната реализация на отделните функции на *един*. Ще покажем, че *един* може да заеме различни позиции в именната група в зависимост от функцията, която изпълнява.

3.1. Числителното *един*

Числителното *един* се различава от другите числителни, понеже притежава различни синтактични свойства. Първо, *един* има пълна пара-

⁸ (**един*) означава, че вмъкването на *един* би довело до неграматичност на изречението.

⁹ За интенционални контексти с подобна интерпретация вж. пример (5).

¹⁰ В английския си еквивалент изречението в (8) („*He did not mention a detail*“) е двусмислено и може да се интерпретира и по двата начина: „Има една подробност, която той не спомена“ и „Той не спомена никаква подробност“.

¹¹ Р. Ницолова (Ницолова 2008, 2017) отбелязва, че формата за множествено число (т.е. *едни*) е по-малко продуктивна и по-ограничена от тази за единствено число. Е. Йовкова-Шии (2022) обяснява това с по-малката степен на граматикализация. Множественото число *едни* заслужава отделно специализирано изследване.

дигма за род и число и се съгласува със съществителното име, което определя количествено. Това поведение е типично за прилагателните имена. Интересни идеи за позицията на *един* идват от една работа върху квантификаторите в българския език на Дж. Джусти и М. Димитрова-Вълчанова (Джусти, Димитрова-Вълчанова 1996). Авторките предполагат, че числителните в българския имат статус на опора, тъй като могат да подбират бройна форма (която, както е добре известно, се различава от обикновената форма за множествено число на съществителните от мъжки род), вж. например (10а). Освен това в присъствието на прилагателно (10б) числителните може лесно да бъдат „заобиколени“ от прилагателното (10б') (независимо от промяната в значението на конструкцията). Това е възможно, тъй като прилагателните се генерират в позиция на спецификатори в именната фраза (Чинкуе 2010) и поради това числителното не пречи на движението им (което би могло да бъде блокирано само от наличието на междинен спецификатор).

(10) а. *Два(та) стола/*столове.*

б. *Двете нови книги.*

б'. *Новите две книги* (Джусти, Димитрова-Вълчанова 1996: 133 и сл.).

За разлика от другите числителни *един* не предизвиква появата на специална форма на съществителното, а само се съгласува с него (11а – 11а'). Нещо повече, *един* заема фиксирана позиция в именната фраза, която авторките интерпретират като невъзможност този маркер да бъде „заобиколен“ от каквото и да е прилагателно, срв. (11б) и (11б'), които са неграматични именно защото прилагателното е преместено вляво от *един*.

(11) а. *Интересен стол/интересна книга/интересно дете/интересни очила.*

а'. *Един стол/една книга/едно дете/едни очила.*

б. *Една нова книга.*

б'. **Нова една книга.*

От представените факти следва, че в синтактично отношение *един* се намира в спецификаторната позиция на една от проекциите, образуващи именната фраза. Статусът му на спецификатор добре се съчетава с поведението му на прилагателно, тъй като, както споменахме по-горе, именно прилагателните заемат спецификаторни позиции. Това също така обяснява защо числителното *един* не може да бъде „заобиколено“, тъй като движението на прилагателното към по-висока позиция би било блокирано от него (а то, числителното, заема по-високата спецификаторна позиция) по силата на едно универсално за естествения език ограничение (т.нар. *Head Movement Constraint*). Вътрешната позиция на *един*

(т.е. в рамките на именната фраза) се доказва и от възможността този маркер да се появи след (но – а това е изключително важно – не и преди) показателно местоимение, вж. (12), както отбелязват М. Димитрова-Вълчанова и О. Томич (Димитрова-Вълчанова, Томич 2009):

(12) а. ? *Този един мъж.*

б. **Един този мъж* (Димитрова-Вълчанова, Томич 2009: 9).

Точната позиция на *един* може да бъде изведена от общи предположения за структурата на именната фраза: Г. Чинкуе (Чинкуе 2010) предлага числителните имена да се местят в специална проекция NumP (Numeral Phrase, т.е. числителна фраза), която се намира по-високо от проекциите за прилагателни имена, но по-ниско от левия край (left edge) (където например се срещат показателните местоимения – вж. Л. Брудже 2002, Дж. Джустини 2002). Следователно би могло да се предположи, че във функцията си на числително *един* заема позицията на спецификатора на NumP.

Трябва да се отбележи, че в тази си функция *един* не може да се замени с неопределително местоимение, тъй като заместването би дало неприемлив резултат, както е показано в (13б):

(13) а. *Само един телефон ли имате?*

б. #? *Само някакъв телефон ли имате?*

Тъй като по принцип само елементи от *един* и същи тип могат да се заместват един друг, (13) показва, че числителното и неопределителното местоимение принадлежат към две различни синтактични категории.

3.2. Неопределителният детерминатор *един*

Интерпретацията на неопределителния детерминатор *един* като елемент, отнасящ се до някаква конкретна същност, известна на говорещия, съответства синтактично на най-лявата област (на левия край) на именната фраза, тъй като йерархично най-високата част на именната структура е свързана с референциалността на целия израз (от С. Ебни 1987 нататък тази най-висока проекция е известна със символа DP – абревиатура на Determiner Phrase, т.е. фраза с опора детерминатор). Тъй като функцията на детерминатора *един* е именно референциална, естествено е да допуснем, че в този случай той се намира в DP.

В действителност има доказателства, че неопределителният детерминатор *един* е по-висок от другите числителни. Доказателствата идват от изречения като (14), където детерминаторът *едни* предхожда (и следователно заема по-висока позиция в структурата) числителното *двама*. Референциалната функция на *едни* в този пример е ясно изразена чрез изрече-
добрے известни, който показва, че референтът, въведен от *едни*, може да се идентифицира от говорещия. Трябва да се отбележи, че в (14)

едни е недвусмислено неопределителен детерминатор, тъй като е съчетан с броймо съществително¹².

(14) *Това го казвам, в случай че едни двама добре известни съфоруници вземат да си помислят нещо...* (bgTenTen12, 397374359)¹³.

Допълнително доказателство за по-високата позиция на неопределителния детерминатор *един* е фактът, че в същата позиция, показана в (14), могат да се появят и други неопределителни маркери, като *някакъв* (15). Също така в неопределителна функция по принцип е възможно *един* да се замени с *някакъв* (16). Тази замяна не би била възможна при *един* във функцията на числително – срв. (13), което е знак, че детерминаторът *един* принадлежи към синтактична категория, различна от тази на числителното *един*:

(15) *Някакви двама студенти ми гостуваха...*

(БНК, L00198386bCIA)¹⁴;

(16) *Един/Някакъв твой познат те търси по телефона.*

(Бисеров, Александрова 2023: 110)

След като установихме, че детерминаторът *един* се позиционира в DP, е необходимо да проверим дали този елемент заема позиция на опора или на спецификатор. За да направим това, прибягваме до разграничението на Дж. Джустини (Джустини 1997, 2002, 2015) между опори и спецификатори в класа на детерминаторите, което тя прави въз основа на данни от различни езици (напр. италиански, румънски, немски и др.). В Таблица 2 е представен частичен списък на свойствата, които са присъщи на елементи, заемащи SpecDP (като показателните местоимения), и опората D (т.е. като определителния член).

Таблица 2. Някои свойства на елементи, заемащи SpecDP и D.

Свойство	SpecDP (напр. показателни местоимения)	D (напр. определ. член)
Може да лицензира нулеви (елиптични) имена (NP).	Да	Не
Притежава способност за противопоставяне.	Да	Не
Има семантичен принос/интерпретируеми черти (interpretable features).	Да	Не

¹² Числителната употреба на множественото число *едни* се допуска само при съществителните *pluralia tantum* (Маслов 1982). Въпреки че в тази статия се фокусираме върху единственото число, примери от този тип могат да се намерят само с формата за множествено число *едни*, тъй като единственото число не може да се комбинира с други числителни.

¹³ bgTenTen12 е корпус на българския език, достъпен на SketchEngine (<http://www.sketchengine.eu>).

¹⁴ Български национален корпус: <https://dcl.bas.bg/bulncl/>.

Като се имат предвид свойствата в Таблица 2, неопределителният детерминатор *един* се изравнява с детерминаторите в SpecDP по възможността да лицензира появата на нулево (елиптично) име (17б) и по възможността да участва в семантично противопоставяне (от рода на *един* – *друг*) (18б):

- (17) а. *След живота, който беше водил, изходът можеше да бъде само един. Този <NP> (БНК, L00004702tDZE).*
 б. *На минаване през хола и през бара някои ме питаха къде съм бил. Един <NP> се провикна: – Хей, господине!*
 (БНК, 00048926tDAE)
- (18) а. *Ние сме тези, а не онези. Онези са назад*
 (БНК, L00003411bDCE).
 б. *Едни изглеждаха поуплашени, други – развеселени*
 (БНК, 00048852tDKE).

В допълнение детерминаторът *един* все още запазва някои интерпретируеми черти (напр. число) и има семантичен принос. Всъщност *един* въвежда само единични референти (singletons), така че неговият единичен квантификационен признак се запазва в неопределителната функция¹⁵. Семантичният му принос е идентифицируемост: присъствието на *един* сигнализира, че говорещият е в състояние да идентифицира референта.

По тези причини ще приемем, че неопределителният детерминатор *един* е в SpecDP. Това е в съответствие и с теорията на Дж. Джустини (Джустини 2002, 2015), която твърди, че референциалните елементи (като показателни местоимения) се намират в SpecDP, тъй като интерпретацията им на ниво логическа форма се осъществява именно в тази позиция. Нещо повече, приемането на *един* за намиращ се в SpecDP дава и принципно обяснение за семантиката на *един* като числително, когато се среща заедно с показателно местоимение – срв. пример (12а):

- (12) а. *Този един мъж.*

Ако неопределителният детерминатор *един* се намира в SpecDP също както и показателното местоимение, двата елемента ще се конкурират за една и съща позиция. Следователно в случаите, в които структурата съдържа експлицитно употребено показателно местоимение, единствената възможност *един* също да се появи, е да заеме ниската си позиция, т.е. SpecNumP, където се интерпретира като числително.

3.3. *Един* като почти-неопределителен член

От функциите, характерни за неопределителния член, *един* несъмнено е придобил възможността да получи нереференциална интерпрета-

¹⁵ Същото може да се каже и за *едни* в множествено число, тъй като референтите, които въвежда, винаги се интерпретират като множествени.

ция в генерични изречения (19). Приемаме този факт като доказателство за безспорната членна употреба на *един*:

(19) *Една жена винаги е права.*

Нека сега се върнем към Таблица 2. Анализът на свойствата на *един*, когато се среща в генерични изречения, много ясно показва, че в случая тази лексема е различна от неопределителния детерминатор. Всъщност във функция на това, което наричаме почти-неопределителен член, *един* не може да лицензира нулеви имена (20), а контрастът с *друг* води до референциална интерпретация, в която участват точно две същности (и следователно изречението губи генеричния си привкус) (21):

(20) *(Като говорим за жените) *Една <NP> винаги е права;*

(21) *# Една жена винаги е права, а друга жена никога не е.*

Относно интерпретируемите черти – почти-неопределителният член *един* не притежава такива: количественият признак, който е интерпретируем в неопределителната функция, тук става неинтерпретируем. В изречение като (19) съществителното *жена*, въведено от *една*, не се отнася до една-единствена жена, а по-скоро до разширението (extension) на самото съществително, съдържащо всички проявления на обектите, отговарящи на условието да бъдат *жена*. Така въпреки морфологичната форма за единствено число *един* се отнася до множество, съставено от множества обекти или същности. Що се отнася до семантичния му принос, той е избледнял, тъй като *един* не поставя никакво условие въвежданят от него обект да бъде идентифицируем, в резултат на което обектът съответства на нереперентна същност (за която липсва дори презумпция за съществуване).

Допълнително потвърждение на различния категориален статус на почти-неопределителния член *един* е фактът, че не е възможно той да бъде заменен с неопределителното местоимение *някакъв* в (19), тъй като заместването би довело до референциална интерпретация (22). Изключително важно е обаче, че генеричната интерпретация се запазва, ако *един* се замени с определителен член (23):

(22) *# Някаква жена винаги е права;*

(23) *Жената винаги е права.*

Трябва да се отбележи, че *един* в генерична употреба не може да бъде изразител на числителното, тъй като комбинацията с наречието *само* (която е типична за семантиката на числителното) води до квантификационна интерпретация (24):

(24) *# Само една жена винаги е права.*

Представените доказателства са в посока на разглеждането на почти-неопределителния член *един* като реализация на опората D в DP. Както

ще бъде показано в Раздел 4, тази позиция напълно съответства на процесите на граматикализация, както се предполага от формалните модели.

4. Синтаксисът на граматикализацията на *един*

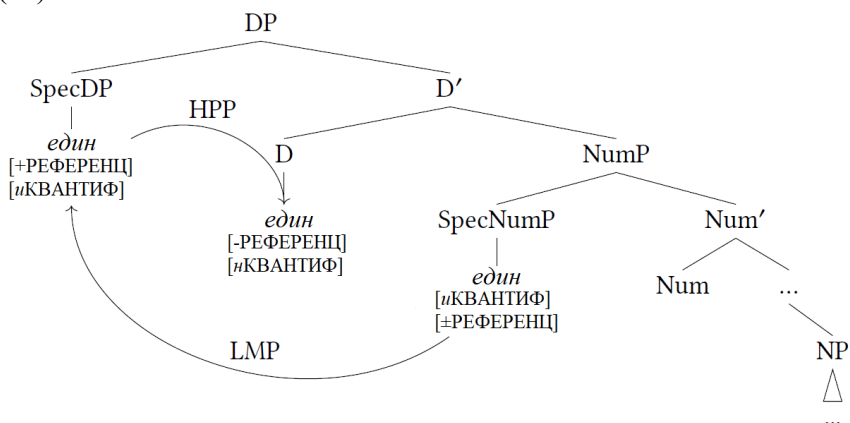
Едно от първите определения на граматикализацията е дадено от Й. Курилович (1965: 52), който пише, че „[г]раматикализацията се изразява в увеличаване на обхвата на дадена морфема, която преминава от лексикален към граматичен или от граматичен към по-граматичен статус“¹⁶. По този начин граматикализиращият се елемент преминава през процес, който го превръща във все по-граматичен.

На синтактично равнище този процес се описва от основните формални модели на граматикализацията (Робъртс, Русу 2003; Ван Гелдерен 2004 и следващи работи) като водещ към структурно опростяване. Това може да се постигне по малко по-различни начини. Според И. Робъртс и А. Русу (Робъртс, Русу 2003) такъв процес обикновено се състои в: а) изместване на елемента, подложен на граматикализация, нагоре в структурната йерархия, последвано от: б) структурен реанализ, в резултат на който се получава структура, която е по-проста от първоначалната. Стъпка а) е проявление на промяната на параметъра от движение на елемента в структурата (Move) към директно включване в структурата (Merge) (последното се смята за по-икономична операция), докато б) е пример за тенденция на езиковия парсер към генериране на по-прости структури. Моделът, предложен от Ван Гелдерен (Ван Гелдерен 2004; 2011 и др.), също обосновава етапите а) и б), като разработва два принципа, които ръководят процесите на граматикализация, а именно „принцип на късното включване“ (Late Merge Principle – LMP) и „принцип за предпочитание към генериране на опорни конституенти“ (Head Preference Principle – HPP). LMP също разчита на икономията на операцията за директното включване като по-икономична и следователно предпочитана, което Ван Гелдерен формулира като принцип „включи в структурата на възможно най-късен етап“ (Ван Гелдерен 2004: 12), изискващ елементите да бъдат директно включвани колкото е възможно по-късно в процеса на генериране на изречението, вместо да бъдат включвани по-рано и впоследствие премествани нагоре в структурната йерархия. Обаче HPP на практика означава, че в естествения език се предпочитат структури с опора пред тези със спецификатор, както се изразява Ван Гелдерен: „Бъди опора, а не фраза“ (Ван Гелдерен 2004: 11).

¹⁶ Оригиналният цитат е: „Grammaticalisation consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a grammatical to a more grammatical status“.

Тъй като моделите за граматикализация на *един* приемат числителното за отправна точка на граматикализацията, целият процес, през който то преминава, може да бъде представен като в (25). Добавили сме символите на принципите на Ван Гелдерен, за да покажем, че граматикализацията на *един* е в съответствие с току-що въведените формални модели:

(25)

В (25) [иКВАНТИФ] се отнася към интерпретируемия количествен признак, а [иКВАНТИФ] – към неинтерпретируемия. Вместо това [+РЕФЕРЕНЦ] сигнализира за референтната функция (която липсва при [-РЕФЕРЕНЦ]). [±РЕФЕРЕНЦ] под числителното показва, че то може да бъде или референтно, или не (както е отбелязано от Т. Гивон).

По този начин моделът в (25) показва как граматикализацията на *един* е в съответствие с общите формални модели. Първата стъпка от числително към неопределителен детерминатор се съотнася с преминаването от SpecNumP към SpecDP. Това следва от прилагането на LMP на Ван Гелдерен (2004, 2011), докато от гледна точка на И. Робъртс и А. Русу (Робъртс, Русу 2003) тази промяна би следвало да се опише в термините на езиковата икономия. Втората стъпка – от неопределителен детерминатор към почти-неопределителен член – се изразява в реанализа на SpecDP в D (т.е. от спецификатор, който носи повече структура, в по-малка опора, която е структурно по-опростена и с по-малка когнитивна тежест).

На интерпретативно ниво този процес върви ръка за ръка със семантичното избледняване (както беше посочено в Раздел 2), формализирано от Е. Ван Гелдерен (ван Гелдерен 2011) чрез трети принцип, който ръководи граматикализацията, т.е. „икономия на признаците“ (“Feature Economy”), която облагодетелства неинтерпретируемите черти за сметка

на интерпретируемите¹⁷. Сравнението на спецификацията на чертите на всеки етап от граматикализацията на *един* естествено следва от този принцип: от числителното с интерпретируем количествен признак и неспецифицирано по отношение на референциалността до почти-неопределителния член с неинтерпретируем количествен признак и липса на референциалност.

Грамматикализирането на *един* в неопределителен детерминатор и в крайна сметка в неопределителен член е често срещано в различните езици. Като се има предвид моделът в (25) и като се приеме, че дори различните езици в основата си имат една и съща синтактична структура, е вероятно една от причините за последователността на този процес да произтича от структурни причини. Всъщност синтактичните правила ограничават възможността за движение на елементите вътре в номиналния израз. Тъй като числителното вече се ражда като спецификатор на една висока позиция, то може да се придвижи само до най-високата спецификаторна позиция (т.е. SpecDP). Оттук нататък всяко движение нагоре е блокирано, тъй като то би излязло извън именната фраза. Единствената оставаща възможност е тогава да се подложи на реанализ от спецификатора към опора.

Случаят с числителното *един* в славянските езици обаче е доста особен, тъй като самото числително най-вероятно е резултат от граматикализацията на две независими думи. Това е темата на Раздел 5.

5. За етимологията и формирането на *един*

Числителното *един* в славянските езици е с общ произход, който се отразява и в сходните морфологични форми, които то има в различните езици (напр. в руски и украински – *один*, в полски и чешки – *jeden*, в хърватски и сръбски – *jedan*, в македонски – *еден*, и др.). Обикновено се приема, че това числително е резултат от съпоставката между реконструираната форма **инъ*, произлизаща от индоевропейското **oyno* – ‘един’, и „префикса“ **ѣдъ/ѣдъ* (Ваян 1962; Комри 1992; Блажек 1999)¹⁸. Известно е, че **инъ* е оригиналната форма за ‘един’, докато няма съгласие относно семантиката на „префикса“. А. Ваян (Ваян 1962) предполага, че той произлиза от относително местоимение с неопределителна функция, реконструирано въз основа на среднобългарското *ѣдѣ кой*. Най-раз-

¹⁷ Изхождайки от определението на Н. Чомски (Чомски 1995), Е. ван Гелдерен приема, че неинтерпретируемите признаци са по-икономични от интерпретируемите, тъй като трябва да бъдат елиминирани, следователно поддържат деривацията.

¹⁸ В такъв контекст знакът *** означава, че формата е реконструирана, тъй като няма писмени доказателства за дадената дума.

пространеното мнение, споделяно от Б. Комри (Комри 1992), В. Блажек (Блажек 1999) и други, е, че *ѣдь/ѣдь първоначално е означавало ‘само’, за което свидетелства наличието на форми като ѣдва/ѣдѣва.

Това означава, че самото числително е резултат от процес на граматикализация, който е довел до опростяване на входната верига (input string) чрез синтез на две отделни думи в една. Какъв процес би могъл да обясни такъв резултат? Един възможен отговор идва от Х. Вайс (Вайс 2019, 2021), който описва някои случаи на процеси на граматикализация, включващи т.нар. *rebracketing* – изместване на синтактичната граница, и *relabeling* – приписване на различна синтактична категория. Това е процес, при който на дадена верига от думи се приписва основна структура, която се различава от първоначалната, и на някой елемент се приписва различна синтактична категория. Ключов пример, който той дава, е този със старонемското *als* – ‘като/когато/колкото’, възникнало чрез сливането на *al so* – ‘всичко както’. *Al* е служило за адвербиално подсилване на изречение, въведено от *so* (26а), така че двата елемента са били съседни. В старовисоконемски вече двата елемента са се слели (26б). Първоначално *al* и *so* са били разделени от изреченска граница, но обединяването на двата елемента е станало възможно заради изместването на тази граница преди *al*, както е представено в (26в).

(26) а. *bi namen uuéiz ich thih ál só man sinan drút scal*

Познавам те по име, както човек познава господаря си.

б. *Niman en was also gut also iob*

Никой не е бил толкова добър, колкото Йов.

в. [_{XP} *al* [_{CP} [_{C°} *so* [...]]]] > [_{CP} [_{C°} *also* [...]]] (Вайс 2021: 11).

Х. Вайс отбелязва, че интензифициращата функция на *al* се е запазила по време на универбацията, тъй като *also* отначало е било използвано като усилената форма на *so*. Освен това, тъй като двата елемента първоначално са били разделени от изреченска граница, факторът, който може да е благоприятствал за синтактичната промяна, е тяхното линейно съседство, което е довело до това двата елемента да попаднат в една и съща прозодична единица.

Случаят с ‘един’ (ѣдинъ или ѣдинъ, както се появява в първите старобългарски ръкописи) изглежда подобен на току-що описания. Нека да разгледаме някои факти, които помагат да се очертаят паралелите между двата случая. Известно е, че ‘един’ е само едно от значенията, които е дал развоят на *инъ, като другото е значението ‘друг’ (срв. напр. думата *иностранец*, т.е. от друга страна) (Комри 1992 и др.). Тъй като *инъ е двусмислено между тези две значения, е добавено *ѣдь/ѣдь, за да се разграничи семантиката на числителното от тази на ‘друг’, както предпо-

лага А. Ваян (Ваян 1962). Освен това, значението ‘друг’ вероятно е било развито на по-късен етап: Ф. Томсън (Томсън 1998: 811) установява, че думата *иномъшление* ‘съгласие’ (преведена от гръцкия *ὁμόνοια*) е била коригирана в *ѐдиномъшление* в по-късна версия на Псалтира, тъй като префиксът *ин-* вече е бил развил значението ‘друг’. Трябва да се добави и още нещо: досега няма засвидетелствани писмени примери за самостоятелна употреба на *ин* със значение ‘един’ (Курц 1958), винаги, когато *ин* се появява самостоятелно, то има значение ‘друг’. *ин* като ‘един’ се е запазило само в сложни съществителни, като *инорогъ* ‘еднорог’ (от гръцкия *μονόκερως*). Едно изследване на Л. Тасева (Тасева 2022) върху старобългарските композити с първа съставка *ин-* в значение ‘един’ доказва, че такива думи принадлежат към архаичния лексикален пласт: *ин-* се заменя с по-новите съставки, най-често с *ѐдин-*. Така имаме основание да смятаме, че значението ‘друг’ е възникнало от *ин-*.

Вече разполагаме с всички елементи за анализ на емблематичния случай на ‘един’. Първото нещо, което трябва да се има предвид, е, че *ин-* е породило семантиката на ‘друг’, която трябва да се корени в самото му основно значение. Е. Горишнева (Горишнева 2016) изследва различните функции, които ‘един’ може да изпълнява в българския и в руския език (освен като числително, то може да функционира и като прилагателно със значение ‘същият’, ‘единствен’, ‘от същия тип’ и т.н.), и обособява *единичността* (singularity) като значението, което лежи в основата на всички различни употреби на този елемент. Тя извежда различните значения, като прилага понятието за единичност на различни нива: разграничава „единичност, свързана с обекта“ (“object-related singularity”) и „дистрибутивна единичност“ (“distribution-related singularity”) (Горишнева 2016: 146). Първото обяснява количественото му значение (т.е. ‘само един’), докато второто поражда значението ‘от същия тип’. Ако приложим разсъжденията на Горишнева към разглеждания случай, *инорогъ* е случай на свързаната с обекта единичност (тъй като има само едно проявление на *рог*, а *ин-* превежда гръцкото *μόνo-*), докато *иномъшление* е случай на единичност, свързана с дистрибуция (тъй като може да съществуват повече проявления на мисленето, които да са от един и същи тип; тук *ин-* превежда гръцкото *μόνo-*). Последният случай вече „хвърля мост“ към отслабването на семантиката на единичност на *ин-*: прилагането на понятието за единичност към множество същности благоприятства загубата на семантиката на *ин-* като ‘най-малко и най-много един’. Отслабването на горната част ‘най-много един’ проправя пътя за развитието на семантиката на „другостта“, която възниква в контраст с първоначалното значение на единичността.

Ако този анализ е правилен, тогава отслабването на горната граница на *ин-* е довело до необходимостта от нейното укрепване чрез добавяне на подсилващ елемент (както в случая с *als*). В този момент *ин-* трябва да е било модифицирано все по-често от **ѣдь/ѣдь*. Съседството на двата елемента, за които се предполага, че образуват уникално прозодично единство, би могло да е благоприятствало за преместването на синтактичната граница, както е показано в (26в). По този начин адвербиалният подсилващ елемент вече не е от категорията AdvP, а се причислява към категорията QR. В този случай пренареждането на изходната структура с изместване на фразовата граница на *ин-* вляво от **ѣдь/ѣдь* е още по-лесно, защото между тях няма изреченска граница. В (27) представяме процеса, като определяме **инъ* чрез категорията квантификатор (QR), а **ѣдь/ѣдь* – като адвербиален подсилващ елемент (AdvP).

(27) [QP [AdvP **ѣдь/ѣдь*][Q' **инъ*]] > [QR *ѣдинъ/ѣдинъ*]

Тук няма непосредствено семантично изследняване на усилващия елемент **ѣдь/ѣдь*, тъй като неговата цел е да подсили горната граница 'най-много един' на **инъ* и да го разграничи от **инъ* със значение 'друг'.

За съжаление, както беше подчертано по-рано, няма писмени доказателства за отделните случаи на поява на **ѣдь/ѣдь* и *ин-* в значение 'един'. Все пак допълнителна подкрепа за този анализ идва от един подобен процес, описан от К. Мирчев (Мирчев 1978). Както той пише, старобългарската частица *любѣ* „е могла да се присъедини към числителното *ѣдинъ* и да образува неопределително местоимение *любѣѣдинъ*“ (Мирчев 1978: 190). М. Витанова (Витанова 2005: 4) забелязва, че в диалектите на някои градове в Западна Тракия се среща неопределително местоимение *пудин*, което според авторката е възникнало от сливането на *поне* и *един*, по аналогия със старобългарското *любѣѣдинъ*. В село Тихомир същото неопределително местоимение има формата *барадин*, което според авторката идва от съчетанието на *барем/баре/бар* 'поне' и *един*. Тази форма „се употребява успоредно с *бадин* < стб. *любѣѣдинъ*, като между двете форми съществува и звукова близост“ (Витанова 2005: 5).

Заклучение

В тази статия изследвахме процеса на граматикализация на *един* в българския език. Най-напред разгледахме етапите, през които е преминал този маркер. След това изследвахме синтаксиса на *един*, като показаме, че има поне три различни позиции за този елемент в именната фраза: SpecNumP – за числителното, SpecDP – за неопределителния детерминатор, и D – за почти-неопределения член. Като цяло беше пока-

зано, че процесът е в съответствие и с други процеси на граматикализация, познати в литературата и описани чрез формални модели: *един* първо претърпява движение нагоре в йерархията и след това бива реанализирано от SpecDP към D. Процесът води до структурно опростяване на *един* и до фаворизиране на неинтерпретируемите черти за сметка на интерпретируемите. В заключение обсъдихме начина, по който ‘един’ се лексикализира като единична дума от *ѐдъ/ѐдъ и *инъ. Показахме как значението ‘друг’ може да е било получено от *инъ и как с понятието за пренареждане на синтактичните граници и на приписване на различна синтактична категория може да се обясни процесът, довел до формирането на ѐдинъ/ѐдинъ като числително име.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 2019:** Алексова, Кр. За процеса на граматикализация на *един* в полето на неопределеността. // *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* [Aleksova, Kr. Za protsesa na gramatikalizatsiya na *edin* v poleto na neopredelenostta.], XXXII, 2019, № 1, 160 – 200. 10.7546/PIBL.XXXII.19.05.
- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. Osnovna balgarska gramatika.] София: Наука и изкуство, 1978.
- Бисеров, Александрова 2023:** Бисеров, Б., П. Александрова. Проблемът за граматикализацията на неопределителния член в съвременния български език (през призмата на съпоставката с английския и италианския език). [Biserov, B., P. Aleksandrova. Problemat za gramatikalizatsiyata na neopredelitelniya chlen v savremenniya balgarski ezik (prez prizmata na sapostavkata s angliyskiya i italianskiya ezik).] // *Verba iuvenium* 5, 2023, 105 – 121.
- Блажек 1999:** Blažek, V. Indo-European „ONE“ and „FIRST“. // *Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity Studia Minora Facultatis Phblosophicae Universitatis Brunensis*, 48, 1999, 5 – 25, <<https://hdl.handle.net/11222.digilib/101542>>.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1978:** Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. [Boyadzhiev, T. I. Kutsarov, Y. Penchev. Savremenen balgarski ezik.] София: Петър Берон, 1978.
- Брудже 2002:** Brugè, L. The Positions of Demonstratives in the Extended Nominal Projection. // G. Cinque (ed.). *Functional structure in DP and IP: The cartography of syntactic structures*, vol. 1 (Oxford studies in comparative syntax), 2002, 15 – 53. Oxford: Oxford University Press. DOI: <<https://doi.org/10.1093/oso/9780195148794.003.0002>>.

- Буров 2004:** Буров, Ст. *Познанието в езика на българите*. [Burov, St. *Poznaniето v ezika na balgarite*.] Велико Търново: Фабер, 2004.
- Вайс 2019:** Weiß, H. Rebracketing (*Gliederungsverschiebung*) and the Early Merge Principle. // *Diachronica* 4, № 36 – 39, 2021, 509 – 545, <https://doi.org/10.1075/dia.00015.wei>.
- Вайс 2021:** Weiß, H. Reanalysis Involving Rebracketing And Relabeling: A Special Type. // *Journal of Historical Syntax* 5, № 32 – 39, 2021, 1 – 26, doi.org/10.18148/hs/2021.v5i32-39.147.
- Ван Гелдерен 2004:** Van Gelderen, E. *Grammaticalization as economy* (Linguistik aktuell/Linguistics today 71). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2004, DOI: <https://doi.org/10.1075/la.71>.
- Ван Гелдерен (2011):** Van Gelderen, E. *The Linguistic Cycle: Language Change and the Language Faculty*. New York: Oxford University Press, 2011, <<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199756056.001.0001>>.
- Ваян 1962:** Vaillant, A. Jeter ŭ et jedinŭ. // *Die Welt der Slaven* VII.4, 1962, 342 – 345.
- Витанова 2005:** Витанова, М. Неопределителни местоименни форми в българските диалекти. // *Научни изследвания в чест на проф. д-р Боян Байчев*. [Vitanova, M. Neopredelitelni mestoimenni formi v balgarskite dialekti. // *Nauchni izsledvaniya v chest na prof. d-r Boyan Baychev*.] Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2005, 61 – 68.
- Гайст 2013:** Geist, L. Bulgarian *edin*: The Rise of an Indefinite Article. // *Formal Description of Slavic Languages: The Ninth Conference*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2013, 125 – 148.
- Георгиев 1978:** Георгиев, Ст. Лексико-морфологическата модификация на първичното числително *един* в съвременния български език. // П. Пашов (съст.). *Помагало по българска морфология. Имена*. [Georgiev, St. Leksiko-morfologicheskata modifikatsiya na parvichното chislitelno *edin* v savremenniya balgarski ezik. // P. Pashov (ed.). *Pomagalo po balgarska morfologiya*.] София: Наука и изкуство, 1978, 397 – 410.
- Гивон 1981:** Givón, T. On the development of the numeral ‘one’ as an indefinite marker. // *Folia Linguistica Historica*, II, 1981, № 1, 35 – 54.
- Горишнева 2016:** Gorishneva, E. *The variety of functions of the numeral and indefinite marker “one” in Bulgarian and Russian*. Slavistische Beiträge 503. Herne: Gabriele Schäfer Verlag, 2016.
- Димитрова-Вълчанова, Томич 2009:** Dimitrova-Vulchanova, M., & Tomić, O. (2009). The structure of the Bulgarian and Macedonian nominal expression: Introduction. In: M. Dimitrova-Vulchanova and O. Tomić (Eds.), *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expression*, pp. 1-23. Trondheim: Tapir Academic Press.

- Джусти 1997:** Giusti, G. The categorial status of determiners. // L. M. V. Haegeman (ed.). *The new comparative syntax*. London and New York: Longman, 1997, 95–123.
- Джусти 2002:** Giusti, G. The functional structure of noun phrases. A bare phrase structure approach. // G. Cinque (ed.). *Functional structure in DP and IP: The cartography of syntactic structures*. Oxford University Press, 2002, vol. 1, 54 – 90.
- Джусти 2015:** Giusti, G. *Nominal syntax at the interfaces: A comparative analysis of languages with articles*. Cambridge Scholar Publishing, 2015.
- Джусти, Димитрова-Вълчанова 1996:** Giusti, G., M. Dimitrova-Vulchanova. Quantified noun phrase structure in Bulgarian. // J. Toman (ed.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The College Park meeting, 1994*, Michigan Slavic Publications, 1996, 123 – 144.
- Ебни 1987:** Abney, St. P. *The English Noun Phrase and Its Sentential Aspect*. Ph.D. dissertation. MIT, 1987.
- Зидарова 2017:** Зидарова, В. Детерминаторите в българския книжовен език. [Zidarova, V. Determinatorite v balgarskiya knizhoven ezik.] // *Научни трудове – Филология*, 55, 1, 2017, 28 – 37. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.
- Зидарова 2018:** Зидарова, В. *Семантика и прагматика на именната детерминация в българския език*. [Zidarova, V. Semantika i pragmatika na imennata determinaciya v balgarskiya ezik.] Пловдив: Коала прес, 2018.
- Иванова, Ковал 1994:** Иванова, Е. Ю., С. Коваль. Болгарское един с точки зрения референциального анализа. [Ivanova, E. Y., S. Koval'. Bolgarskoe edin s tochki zreniya referentsial'nogo analiza.] // *Вестник Санкт-Петербургского университета*, 23, 1994, 58 – 64.
- Йовкова-Шии 2022:** Yovkova-Shii, El. The Grammaticalization of the numeral *edin* in Bulgarian. // *Slavia Iaponica* 25, 2022, 83 – 102.
- Йонин 2013:** Ionin, T. Pragmatic variation among specificity markers. // C. Ebert & S. Hinterwimmer (eds.). // *Different kinds of specificity across languages* (Studies in Linguistics and Philosophy, 92). Dordrecht: Springer Netherlands, 2013, 75 – 103, <<https://doi.org/10.1007/978-94-007-5310-5>>.
- Комри 1992:** Comrie, B. Balto-Slavonic. // J. Gvozdanović (ed.). *Indo-European numerals*. Trends in linguistics 57. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1992, 717 – 833, <<https://doi.org/10.1515/9783110858464.fm>>
- Курилович 1965:** Kuryłowicz, J. The Evolution of Grammatical Categories. // *Diogenes*, 13, 1965, № 51, 55 – 71, <<https://doi.org/10.1177/039219216501305105>>.

- Куриц 1958:** Kurz, J. *Slovník jazyka staroslověnského: Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Prague: Nakladatelství Československá Akademie Věd, 1958.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Kutsarov, I. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю. С. *Грамматика на българския език*. [Maslov, Y. S. Gramatika na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1982.
- Мирчев 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. [Mirchev, K. Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1978.
- Молинали (под печат):** Molinari, L. The syntax of Bulgarian *edin* ‘one’. // *Journal of Slavic Linguistics* 31, 1 – 2.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Ницолова 2017:** Nicolova, R. *Bulgarian grammar*. Berlin: Frank & Timme, 2017.
- Пашов 1978:** Пашов, П. По някои въпроси на числителните имена като части на речта. // П. Пашов (съст.). *Помагало по българска морфология. Имена*. [Pashov, P. Po nyakoi vaprosi na chislitelnite imena kato chasti na rechta. // P. Pashov (ed.). Pomagalo po balgarska morfologiya.] София: Наука и изкуство, 1978, 384 – 396.
- Робийтс, Куикенс 2013:** Robbeets, M., H. Cuyckens. Towards a typology of shared grammaticalization. // M. Robbeets & H. Cuyckens (eds.). *Shared Grammaticalization: With special focus on the Transeurasian languages*, vol. 132 (Studies in Language Companion Series). Amsterdam: John Benjamins, 2013, 1 – 20, <<https://doi.org/10.1075/slcs.132.05rob>>.
- Робъртс, Русу 2003:** Roberts, I., A. Roussou. *Syntactic Change: A Minimalist Approach to Grammaticalization* (Cambridge studies in linguistics). New York: Cambridge University Press, 2003, <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511486326>>.
- Стаменов 1985:** Стаменов, Хр. За употребата на *един* като показател на неопределеност в българския език (в сравнение с английски). [Stamenov, Hr. Za upotrebata na *edin* kato pokazatel na neopredelenost v balgarskiya ezik (v sravnenie s angliyski).] // *Език и литература*, 1985, № 3, 334 – 344.
- Стаменов 1987:** Стаменов, Хр. Показателят за неопределеност ЕДИН и предикативната именна фраза. [Stamenov, Hr. Pokazatelyat za neopredelenost EDIN i predikativnata imenna fraza.] // *Доклади от Втория международен конгрес по българистика (Съвременен български език 3)*. София: БАН, 1987, 430 – 441.

- Стоевски 2019:** Стоевски, А. Status and uses of *edin* 'one' in contemporary Bulgarian. // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, Факултет по класически и нови филологии, 112, 2019, 177 – 219.
- Стоянов 1987:** Стоянов, Ст. По въпроса за наличието на неопределителен член в българския език. [Stoyanov, St. Po vaprosa za nalichieto na neopredelitelnen chlen v balgarskiya ezik.] // *Език и литература*, XLII, 1987, № 6, 3 – 10.
- Тасева 2022:** Тасева, Л. Хронотипът на старобългарските композита с ИН- 'един'. [Hronotipat na starobalgarskite kompozita s IN- 'edin'] // *Старобългаристика*, XLVI, 1, 2022, 51 – 80.
- Томсън 1998:** Thomson, Fr. J. The Slavonic Translation of the Old Testament. // J. Krašovec (ed.). *The Interpretation of the Bible: The International Symposium in Slovenia*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998, 605 – 920.
- Хайне 1997:** Heine, B. *Cognitive foundations of grammar*. New York/Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Чинкуе 2010:** Cinque, G. *The syntax of adjectives: a comparative study*. Linguistic inquiry monographs 57. Cambridge, MA: MIT Press, 2010.
- Чомски 1995:** Chomsky, N. *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press, 1995.